

Ljudje in strahovi s Fužin:

Kmetje, graščaki in berači

Fužinski grad, priljubljena izletna točka Ljubljancev, ki je bil nedavno na dražbi prodan, ima pestre, zanimive čase za seboj

Fužine v dobi Fidelisa Terpinca

Nedavno smo poročali o tem, kako so se zapletli usodi starega lastninskega posestva na Fužinah, ko so na javni sodni dražbi razprodali posamezne zemljiške komplekse in poslopja. Stari fužinski grad sam je prešel v last Združenih vevških papirnic, ki so kot novo, potrebam novega časa ustrezajoče industrijsko podjetje, postala nekakšna naslednica stare fevdalne gospodine na fužinah.

Kotlikor nam ve poročati zgodovina (po »Kroniki Slovenskih mest« 1934) je fužinski grad sezidal leta 1528. Ljubljanski magnat in takratni mestni župan Vid Khisel. Pozneje, od leta 1619, pa ga je imel v lasti jezuitski kolegij v Trstu. Ko je bil leta 1773. jezuitski red odpravljen, je postala gospodarica fužinskega posestva država. Leta 1825. je kupil Fužine mlad slovenski trgovec, Fidelis Terpinca iz Kranja, ki je po svoji izredni podjetnosti počel in stvariti vevških papirnic. Po njegovi smrti so Fužine — njegov zakon je bil brez otrok — prešle v last njegove pohčerjenke Emilije Garčeve, ki je bila hči njegova nezakonska hči. Garčeva se je poročila s sinom bogatega žitnega trgovca in bivšega poveljnika ljubljanske narodne straže, Ivanom Ignacijem Alfonzom Baumgartnerjem, a ena izmed njenih hčer je bila poznejša grofica Marija Paumgarten — Hohenschwangau — Erbach. Rodbina grofov Paumgartnerjev je bila do zadnjega gospodar Fužin.

★

Fužince, ki na levem bregu Ljubljane niso imeli posestev, je od gradu, zidanega nekaj metrov pod ravnino v strugo, od nekdanjega ločila široka voda, pa je razumljivo, da niso imeli kdo ve kaj stikov z graščino. Mimo gradu in pristave so hodili samo, kadar so šli k maši v Polje.

Dobri in slabi gospodarji

Ob takih prilikah so se ob pristavi ustavili za kratek pomenek z majernim, vrtnarjem ali pa s hlapci in prisluškovali zanimivostim grajskega življenja. Kaj radi so stopili v hleve na pristavi, da so pasli oči na težkih volih, bikih, kravah in tolstih svinjah, ki so bile kar prislovične: Fužinci so debelega človeka zmerjali, da je tolst kakor graščinska svinja. Zivnoredja in kmetijstvo sta bila zlasti v dobi, ko je bil lastnik gradu Fidelis Terpinca, za takratne čase naravnost vzorna. Visoke stuhe slame, sena in nastilja so stale okrog pristave, polni pa so bili tudi seniki in svigli, pripravljene za slaba leta. Ko je za Terpince prišel nov gospodar, je stuhe odpravil. Zdele so

popotnike, reveže in berače. Hlapci in dekle so bili dobro plačani, zlasti pa je bil na dobrem vrtnar, ki je imel 30 goldinarjev na mesec, stanovanje in še drugih dobrot. Ali vrtnar je moral biti zmerom izvrsten strokovnjak, saj je poleg velikega zelenjadnega vrta imel v oskrbi še okrasne vrtove, park pred graščino in veliki park Toplice, ki je segal od mosta daleč doli proti Slapam. Na desni je mejil na Ljubljano, na levi pa na čudovito lep, umeten, majhni rečici podoben potok, ki je bil na koncu parka zajezan, da je bila voda zmerom enako visoka, gladina pa mrtvo mirna. Pravilčen je bil pogled proti dnu globokih kotlin in dolin, na gosto zaraslih z vodnim rastlinjem. Kristalno čista voda, sama studenčnica, ki je ob začetku parka vrela iz množice izvirkov in napajala rečico, je z magično silo privlačila sprehajalce, ki so prihajali ob lep, bel, lezici, vijolič se tik obrežja — po velikem parku, polnem starih, visokih, košatih dreves, so bile križem razpelane poti: Radi so postajali ob rečici in čakali, da je lep, zelena vodna kača preplavala z brega na breg, z glavno potiskajoč drobne trikotne valove pred seboj. Krasen je bil park Toplice. Helbron pri Salzburgu svojih naravnih lepote ne bi mogel primerjati krasotam nekdanjih fužinskih Toplic.

Gospodski gostje...

Ljubljanski Nemci so prirejali v njem veselice in zabave. Fužinci se še spominjajo neke nemške družine iz mesta, ki je večkrat prihajala v grad na obisk. Poleg gospoda in gospe je družina štela še dvanaest otrok in sicer je bilo, kakor pripovedujejo, šest belih, šest črnih. Beli so bili baje kaj čudni, belih obrvi, belih las in rdečih oči. A nič manj zanimivi in imenitni

kakor gostje, ki jih je gospoda sprejemala v grajskih sobanah, so bili gostje, ki so se ustavljali pri hlapcih in deklah na pristavi. Na dva izmed njih naj spomnimo stare Ljubljance in okoličane, na dva redka človeka, ki jih je pred nekaj desetletji vsakdo rad srečal in se malo pošalil z njima.

.. in Ujtata

Prva je bila Ujtata, malo zmedena starejša ženska, ki je imela nekakšno nenapisano pravico, sedeti kadar se ji je zljubilo, v katerikoli ljubljanski gostilni ali v kateremkoli gosposkem stanovanju, za mizo in prirediti kratek žalostnosmešen nastop. Položila je svojo ročno skrinjico, ki jo je zmerom nosila s sabo, na mizo, vzela iz nje punčko iz cunj in jo med prepevanjem uspravljala začela milovati. Vso jo je obložila s svetimi podobnicami in ji čudno se zibaje pela žalostne pesmi. Ko je odpela ves svoj spored in opravila vso ceremonijo, je punčko dela nazaj v skrinjo in se odpravila na obisk drugam. Kadar se je delj časa zadrževala v mestu, so na fužinski pristavi vzemirjeni vpraševali, kod se tako dolgo mudi. A ko se je po nekaj tednih vendar spet prizibala na Fužine, jo je vsa služinčad navdušeno sprejela. Vile in grablje, metle in škafi so kar sami padali iz rok. Obstopili so jo, ko je sedla za mizo in poslušali skrivnostne, žalostne pesmi, da bi iz njih razbrali njeno skrivnost. Ko se je nazadnje najedla mleka in ričeta, se je brezbrizna za čas, ljudi in vse reči odzibala čez most proti Štepanji vasi.

Fužinski Krištof Kolumb

Kadar pa se je na poti od Studenca nenadejano pojavila junaška postava

bradatega moža v belih hlačah, temni oficirski bluzi in z oficirsko čepico na glavi, so na pristavi takoj uganili, da prihaja v goste sam Krištof Kolumb.

V resnici, Krištof Kolumb je znal po sredi ceste korakati s tolikšnim zanosom, da je bila podoba, kakor da na-

čeluje celemu regimentu. Palico je uporabljal za sabljo ali pa za scepter, če se je domislil, biti za nekaj časa tamburmajor.

Na pristavi so večnega veseljaka zmerom slovesno sprejeli. Vse je bilo zbrano ob vhodu. Krištof Kolumb se je najprej natepel ričeta, potem šele je bil dovteten za šale in iz njega so vrele vesele in zanimive prigode iz vojaških dni.

Njegov poslednji obisk na fužinski pristavi pa je bil tragičen zap. Ko se

je do alta najedel ričeta, je vodil svoj nevidni bataljon izpred fužinske pristave na štepanjsko stran. Tik pred mostom je postal in zaklical rezko povelje:

— Bataljon, hakt!

Krištof je namreč začutil, da se ne da kaj prida marširati, če je človek presit, odpel je jermen, se počasi spuščal doli k Ljubljani in počenil na veliko skalo. Tam se je iznenada še enkrat spomnil svojega bataljona in zaklical iz vsega grla:

— Bataljon, aptak!

A najbrž je preveč moči položil v glas — kratkomalo, moči je zmanjkalo v nogah. Štrbunknil je v globoko reko in si tako prikril priliko, da bi še na poti v večnost obdržal vojaški korak. Kdo ve, njegov nevidni bataljon je morda še dolgo stal na mostu in čakal, da se vrne poveljnik. Vsekakor so se Fužincev še dolgo ježili lasje, kadar so v nočnih urah hodili mimo nesrečnega kraja.

Strahovi iz francoskih dni

Ko so Francozi poklicali Ilirijo v življenje in se vojskovali po naših krajih, je bilo Ljubljansko polje važno vojaško torišče in tudi fužinskemu gradu je bila očitno odmerjena pomembnejša vloga. Nekaj sto metrov od njega, tik ob ogradi blazine na Studencu — tam, kjer se je pred leti pripetila strašna letalska nesreča — je grob francoskih vojakov; na njem stoji pozabljen spomenik. Ob cesti za Studenca v Moste lahko najdeš drugi, blizu vojaškega vežbališča pa tretji skupni grob Napoleonovih vojakov. Fužinci vedo pripovedovati, da je bila za časa francoske vojne v gradu bolnišnica in mrtvašnica. Mrtvecev je bilo mnogo zmerom tudi v kleti, odkoder so jih nosili v skupni grob. Francoski vojaki, ki jim je ob smrtni uri nudil streho fužinski grad, grajskem prebivalcem potem še celih sto let niso dali miru. Njihovi duhovi so prihajali nazaj in se v polnočnih urah sprehajali po hodnikih, sobanah in parkih. Neki častnik, ki je bil smrtno ranjen v boju ni je umrl v gradu, je še dolgo desetletja po svoji smrti v temnih nočeh prihajal na Fužine in poveljeval:

— Avant! Avant!

Polnočni ples

Neko damo, ki se je ob prehodu v naše stoletje naselila v gradu, pa so prihajali strašni duhovi bivših graščakov. Ob 11. uri vsak večer so nevidni prihrumeli od onkraj — prihrumeli so v parih, tako je jasno razbrala gospa — in začeli svoj ples. Ko so zdravi, razumni ljudje skušali preveriti gospo, da je vse skupaj samo bolesten privid, je bilo vse prizadevanje samo bob ob steno.

— Cisto razločno slišim vsak večer, je odgovarjala, kako v sosednjih prostorih naškrobana krila udarjajo drugo ob drugo, in ko se tako vsa tresem od strahu, zmerom tudi jasno čutim, kako skuša eden izmed parov nazadnje vdreti v mojo spalnico.

Mož te toliko mučene gospe, ki bi bila gotovo zblaznela, da se ni izselila — pa bog ve ali je bilo pod kakšno drugo streho leka njeni ranjeni duši — je bil moder mož. Prijatelji so ga vpraševali, kaj je s strahovi, ki preganjajo njegovo gospo, pa nikoli ni dal odgovora. Ni rekel ne da ne ne, a na tihem je najbrž vedel za skrivnost.

Daleč naokrog pa je bilo znano, da v gradu straši tudi velik črn pes. Po noči so ga srečavali kar na več krajih obenem. Ta ga je srečal v sobi v tretjem nadstropju, drugi na hodniku v pritličju, tretji na dvorišču, a hlapec, ki se je malo čez čas zasedel v gostilni, je že v parku naletel nanj. Točno opolnoči je ta skrivnostni pes zmerom mlo, zatleglo zatulil. Klical je svojega gospodarja, graščinskim prebivalcem pa je bil njegov glas znamenje, da je minila ura strahov. Vsi olajšani — ženske že skoraj onemogle — so zaspali.

Nov čas — nov obraz

Moderen čas ni pregnal samo fužinskih strahov, razbil je tudi graščino, podrl stari leseni most in na njegovo

Sergej:

Srečen zakon

Gospod Pum je bil vrabec. Njegova žena se je imenovala gospa Pum. Glede na ime se namreč žene ravna po svojih mozh.

Bila je pomlad in gospa Pum je sedela na svojih jajcih. Gospod Pum je skrbel za hrano. Sedel je na robu gnezda in mežikal v solnce.

Ljudje si ne morejo kaj, da ne bi opravljali vrabcev kot predrzne in prepirljive, si je mislila gospa Pum, seveda pa mislijo s tem samo moški spol. Prav za prav o svojem možu ne morem trditi kaj slabega. Dovršen zakonski mož sicer še ni, ampak sčasoma še postane.

Gospodu Pumu je postajalo dolgčas. — Jaz bi tudi kdaj lahko malo sedel na jajca.

— Ne, je rekla gospa Pum, manj iz trme; kakor bolj zavoljo pedagoškega občutka.

— Pip! je rekel gospod Pum razsrjeno in užaljeno, prav za prav so jajca tudi moja.

— Ne, je rekla gospa Pum. — Gospod Pum je razburjen udarjal s perotni.

— Pravico imam. sedeti na jajcih, jaz sem odel

— Ne razbijaj tako s perotni, je re-

Obrazi tedna student Štefan

Usode mladit, bol moža v zametu nam brenka harfa, tožno pevajoča... Vi glejte, da pisatelju v poletu ne bo plačilo — malha zevajoča!

mesto postavil novega iz mrzlega betona, razbil je ogromne skale in prirodne slapove, ki so se vsipali preko njih, postavil je betonske jezove v strugo, pregnal je staro »rdečo fabrikco«, tovarno barv. Deževnikovemu mlinu je vzel vodno silo, da so ohromele stope, ki so kmetom desetletja počasi, a zanesljivo luščile proso, ajdo in ječmen. Za romantiko, za lepoto krajev ni več časa. V gradu in tam, kjer je bila nekoč rdeča fabrika, meljejo zdaj elektriko. Stari svet je izumrl in na Fužinah je zavladal mladi svet.

Efektna torza malih ljudi

Ljubljana, januarja

Brez kričavih reklam se razvija trgovina na Gallusovem nabrežju. Brez povpraševanja po najnovejši modi. Iz izloženih oken gledajo zarjaveli primusi, velike Marije v steklenih posodah, »domače kuharice« poleg poslikanih krožnikov, neke pa je med skodelice za črno kavo naslonjen majhen Kristus.

Nekdo je prinesel črne ženske čevlje z visoko peto.

Ženska neprijazno ogleduje zdaj čevlje, zdaj prodajalca.

»Koliko bi pa radi? Dosti prida niso...«

»Ne vem... Kaj daste?«

»Slab človek, ki ne pozna cene svojemu blagu« — godrnja ženska.

»Dva kovača dam, če vam je prav.«

»Dva kovača« ponavlja človek. »Kar dajte!«

Na steni hrešče tiktaka stara ura. V umazani kletki nemirno poskakuje kanarček. Kletka stoji na kupu Mohorjevih knjig. Ves prostor je poln ogojenih sukenj, plaščev, oblek, čevljev, knjig. Bluz iz belega lameja — lepa bluz, za katero je nekdo v skrajni sili dobil dva ali tri kovače. Kakor da vidim vso to dolgo procesijo ljudi, ki prinašajo svoje plašče in obleke, čevlje in posodo — vse, za kar so mogli dobiti vsaj deset ali dvajset dinarjev.

»Prav dobro vam pristaja, če mi verjamete, ali ne.«

Človek, ki poskuša rjavo suknjo z velikim madežem nad žepom, se ogleduje v kosu polomljenega ogledala.

»Rokavi so prekratki, mislim.«

»Bežite, bežite, kakor nalašč za vas...«

Siv, meglen dan počasi polzi mimo. S streh kaplja umazana voda. Gole rogovile kostanjev žalostno štrle v zrak. Zima je na Gallusovem nabrežju mrtva sezona. Kupci so redki. Več je prodajalcev, ki prinašajo zadnje ostanke jesenske ali poletne garderobe. Toda že s prvimi sončnimi dnevi zgodnje pomladi bo trgovina na Gallusovem nabrežju oživela. Zdaj pa staretarji in staretarke dremlejo sredi svoji raznovrstne ropotije — po blatni cesti mimo njihovih tesnih trgovin pa polzi enolično življenje, kakor bi starček, oprajoč se ob palico, s težavo krevsal mimo...

kla gospa Pum, to se ne spodobi, najmanj pa tukaj v gnezdu. Razen tega me dela to nervozno. Vi, možje, morate zmerom razbijati s perotni. Vzemi si mene za vzgled. Cisto mirna sem. Kajpada so jajca tudi tvoja. Ne pozabi, da si poročen.

— Na to ne prestanemo mislim. Ampak, prej si govorila drugače. To je nelogično!

— Ne jezi me s svojo logiko, poročena sva!

— Torej tako, je dejal gospod Pum in poln srdu tolkel s kljunom.

— Ali se mar ne zavedaš tega???

Gospod Pum je zatolkel s kljunom.

Se bo že razvil, si je rekla gospa Pum.

— Zdajle poletim v klub, je dejal gospod Pum in si začel snažiti peroti.

— Tudi ti bi lahko kdaj malo sedel na jajca, je rekla gospa Pum, že ves dopoldan sedim na njih. Mar misliš, da je to kakšna zabava? Prav za prav, so jajca tudi tvoja!

Solnce bi moralo nehati sijati, si je mislil gospod Pum. Toda sijalo je mirno dalje.

— Molčim naj! je zavpil. Prej, ko sem hotel sedeti na jajcih, so bila jajca tvoja, zdaj, ko hočem iti v klub, so seveda — moja. Cigava so tedaj jajca prav za prav?

— Ne vpilj tako! Seveda so jajca tvoja že prej sem ti pravila,